Va ser escrita en català la primera novel·la americana?

Autor: Raimon Balagué
Data de publicació: 13-02-2023

En Raimon Balagué defensa la idea que «El Caballero de la Fortuna», també coneguda com «Don Claribalte», i considerada la primera novel·la escrita en territori americà, fou una obra escrita en català, però l'original de la qual, com acostumava a passar, desaparegué per sempre.

L'any 1517, a la ciutat de València, l'editor gascó Joan Vinhau, en col·laboració amb el traductor castellà Juan de Molina, va publicar una novel·la de temàtica cavalleresca i d'autor desconegut intitulada Libro del esforçado cavallero Arderique.

Al pròleg de l'obra, que va adreçada al cavaller i poeta Mossèn Jeroni d'Artés –en aquell temps encara donzell–, l'anònim escriptor ens diu que l'ha traduïda d'una llengua estrangera al castellà, per tal com aquesta llengua era la més comuna i acceptada: «El qual como hasta aquí haya estado encerrado en lengua estrangera, a muy pocos era conocido». I, per tant, va haver de fer-la «venir a la lengua castellana a todos en nuestros tiempos la más común y acepta»[1].

Tot i que el tòpic de la falsa traducció és un recurs molt utilitzat en un nombre considerable de novel·les de cavalleries durant els segles XV i XVI, en el cas de l'Arderique sabem de manera fidedigna que es tracta realment d'una traducció i que la llengua estrangera a la qual es fa esment no és altra que la catalana.

En efecte: a l'estudi que precedeix la seva edició de l'Arderique, Dorothy Molloy Carpenter fa una síntesi del parer de diversos experts en la matèria, com Rubió i Balaguer, Albert Hauf, Josep Maria Madurell i Philippe Berger. I subscriu: «Aunque Arderique, tal como lo conocemos, se publicó en Valencia en 1517, tenemos referencias que una obra con el mismo título circulaba en Valencia en 1477 y en Barcelona en 1490 y 1500. Desgraciadamente estos tres textos –todos

manuscritos y aparentemente en catalán– se han perdido. J. Rubió i Balaguer (en 1955) opina que esta obra catalana fue traducida, a su vez, de un texto original en francés también perdido»[2].

Un cop evidenciat que el tòpic de la falsa traducció podia ser més real que no pas fictici i per tal de fer palès que el trasllat d'obres catalanes al castellà era una pràctica habitual, ens centrarem ara en una altra novel·la, també de temàtica cavalleresca, en l'edició de la qual tornem a trobar dos dels personatges que ja hem vist a l'Arderique: Joan Vinhau i Jeroni d'Artés.

L'obra a la qual ens referim porta per títol Libro del muy esforzado e invencible cavallero de la Fortuna propiamente llamado Don Claribalte, que según su verdadera interpretación quiere decir Don Félix o bienaventurado. Va ser editada a València el 1519 pel mateix Joan Vinhau i es clou amb uns versos laudatoris de Mossèn Jeroni d'Artés.

A diferència de l'Arderique, d'El cavallero de la Fortuna, més conegut pels estudiosos de la literatura com Don Claribalte, sí que en sabem l'autor. Aquest no és altre que el cronista d'Índies Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés.

La novel·la, que va dedicada a Ferran d'Aragó, Duc de Calàbria, del qual Fernández de Oviedo fou servidor durant alguns anys i que és considerada com la primera ficció literària escrita en territori americà[3], també al·ludeix al pròleg que va ser traduïda de la llengua tàrtara a la castellana.

Atès que, com vam exposar a bastament en una article precedent[4], hi ha indicis sòlids que indiquen que darrere el nom de Gonzalo Fernández de Oviedo s'hi amaga en realitat el barceloní Martí de Valdès, cal, per tant, que ens plantegem la possibilitat que El cavallero de la Fortuna hagués estat composta originalment en català i que hagués seguit el mateix camí que l'Arderique; això és, ser traduïda al castellà i que l'original català desaparegués per sempre.

Si això fos així, a part de ratificar la nostra hipòtesi de treball, també constituiria un altre argument a favor de la catalanitat del seu autor.

És, doncs, possible corroborar aquesta circumstància?

Per donar resposta a la pregunta cal que avancem en el temps fins al 1558, any que morí a València Mossèn Jeroni d'Artés.

En Philippe Berger, autor d'exhaustives i rigoroses recerques sobre la impremta i els llibres valencians des de finals del segle XV fins a la segona meitat del XVI, ens advera que a l'inventari de béns que figuren al seu testament hi constava la seva biblioteca personal. Entre els llibres que posseïa aquest cavaller valencià n'hi havia un que portava per títol Lo cavaller de la Fortuna: una coincidència que parla per si sola.

Sembla evident que es tracta de la mateixa obra i, de fet, En Berger així ens ho ratifica: «La biblioteca de [...] Jeroni Artés conté [...] Lo cavaller de la Fortuna. El seu inventari el designa com a cavaller. Observo que quaranta anys abans, un Jeroni d'Artés, que aleshores només era donzell [...] és el destinatari de la dedicatòria de l'Arderique el 1517, i el 1519 Mossèn Jeroni Artés (probablement el mateix personatge) recomana als lectors El invencible cavallero de la Fortuna Don Claribalte de Gonzalo Fernández de Oviedo, aquesta novel·la que hom troba com per atzar entre els prestatges de Jeroni Artés, mort el 1558»[5].

Malauradament, tot i ser conscient de l'evidència que, de la mateixa manera que l'Arderich, Lo cavaller de la Fortuna va ser traduït al castellà des d'un original català, En Berger no en diu res més i es limita a tractar la qüestió de manera superficial.

Per bé que els arguments suara desgranats, per si sols, ja constituirien una base prou sòlida per afirmar que Lo cavaller de la Fortuna fou una obra redactada originàriament en llengua catalana, a l'edició d'En Vinhau, s'hi poden trobar algunes particularitats que apunten en la mateixa direcció.

Efectivament, el Don Claribalte presenta una estructura narrativa i unes línies temàtiques que indueixen a pensar que tal vegada el seu editor no es va limitar a publicar una obra traduïda, sinó que possiblement va tenir un paper força més destacat en l'elaboració de l'obra tal i com es pot deduir de les afirmacions de Jorge Francisco Sáenz Carbonell: «Según puede notarse, el libro presenta dos cursos de acción muy distintos que casi parecen pertenecer a obras diferentes. En una primera parte, que llega aproximadamente hasta el capítulo XLVIII, la acción es bastante verosímil, y aunque la bondad de armas de Don Félix es sorprendente, no se debe a causas sobrenaturales. En este aspecto, Don

Claribalte se asemeja, por ejemplo, a su predecesor Tirante el blanco [...]. Sin embargo, a partir de la aparición de la espada venturosa y de los nigromantes de Sicilia, Don Claribalte cambia abruptamente: como en el Amadís y sus continuaciones, en ella aparecen fenómenos mágicos, un gigante y otros elementos clásicos de los libros de caballerías[6].

Un cop exposats tots els elements que hem anat garbellant al present article, sembla obvi, per tant, que som davant d'una obra que va ser escrita en català, traduïda al castellà i atribuïda a un autor que, almenys amb el nom de Gonzalo Fernández de Oviedo, probablement no va existir mai.

Raimon Balagué

Juliol del 2022

BIBLIOGRAFIA

[1] DOROTHY MOLLOY CARPENTER (ed.), El libro del esforçado cavallero Arderique; Centro de Estudios Cervantinos, Alcalá de Henares, 2000, p. 4.

[2] Ídem, p. IX.

[3] JUAN BAUTISTA AVALLE-ARCE, «El novelista Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés, alias de Sobrepeña»; Anales de Literatura Hispanoamericana, Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 1972, vol. I, p. 145.

[4] https://www.inh.cat/articles/Qui-fou-en-realitat-En-Gonzalo-Fernandez-de-Oviedo-y-Valdes-

[5]PHILIPPE BERGER, «À propos des romans de chevalerie à Valence»; Bulletin Hispanique, vol. 92, núm. 1 (1990), p. 95-96.

[6]JORGE FRANCISCO SÁEZ CARBONELL, «El caballero de la fortuna»; Revista Estudios, Universidad de Costa Rica, núm. 22 (2009), p. 189-199.